

Яценко Таміла Олексіївна,
*доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
tamilakod@ukr.net*

ШКІЛЬНИЙ КУРС УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ПРОЄКЦІЇ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Ключові слова: українська література, учні 5–6 класів, Нова українська школа, громадянська компетентність, національна свідомість, модельна навчальна програма, підручник.

Зміст сучасної шкільної літературної освіти визначається ціннісними орієнтирами, основними з яких є формуванням в учнів національної свідомості, патріотизму, відчуття національної ідентичності, виховання шанобливого ставлення до національної культури, вироблення активної життєвої позиції, прагнення брати участь у розбудові та захисті своєї держави. «Національна свідомість є однією з фундаментальних цінностей... Виховання молодого покоління в дусі національної свідомості є однією з передумов відродження нації», – наголошував учений-методист Е. А. Пасічник, окреслюючи пріоритети в шкільному навчанні української літератури [2, с. 6]. Виразної актуальності також набуває твердження науковиці Н. Й. Волошиної про значущість уроків літератури для формування національної самосвідомості учнів: «Учні мають усвідомити свою національну належність, відчуті себе причетними до національної спільноти, ім'я якій – український народ... Проймаючись національною ідеєю через художнє слово, вони споріднюються з духовною культурою свого народу, відчувають свій зв'язок з його історичною долею» [1, с. 7–8].

На актуалізації національної ідеї ґрунтується чинна модельна навчальна програма з української літератури для 5–6 класів, що підготовлена в Інституті педагогіки НАПН України. У документі наголошується на важливості «виховання національно свідомих громадян України; формуванні гуманістичного світогляду, національних і загальнолюдських цінностей учнів» [3, с. 3]. У програмі, побудованій за тематично-жанровим принципом, передбачено розділи патріотичної тематики. Зокрема, для 5 класу – «Малі жанри фольклору та літератури (прислів'я, приказки, загадки)», «Минуле українського народу: легенди, перекази, літописні оповіді», «Україна і я», «Рідна природа»; для 6 класу – «Міфи прадавньої України», «Народні пісні. Календарно-обрядові пісні», «Ліричні послання Україні». Зміст їх художніх творів сприятиме формуванню ключової громадянської компетентності учнів, сутнісними ознаками якої є виховання любові до України, рідного краю і його природи,

поваги до національних традицій і символів українського народу, осмислення історичних образів українців – борців за національну незалежність.

На досягнення означених освітньо-виховних цілей орієнтоване змістове наповнення (художньо-публіцистичні оповіді, методичний апарат, ілюстративний матеріал) чинних підручників «Українська література. 5 клас» та «Українська література. 6 клас» (автори – Т. Яценко, В. Пахаренко, О. Слижук) [4; 5]. Конкретизуємо прикладами.

Мотивуючи п'ятикласників до ознайомлення з творами розділу «Минуле українського народу: легенди, перекази, літописні оповіді», у рубриці «Читацький путівник» зазначаємо: «... праукраїнці-росичі створювали свої мудрі, красиві й захопливі легенди, перекази, літописні оповіді, у яких збережено історичну пам'ять народу» [4, с. 70]. Для актуалізації знання школярів про національні традиції і символи українського народу в рубриці «Ти вже знаєш» зокрема передбачено завдання: «Пригадай відомі тобі легенди. Розкажи, що нового ти довідався/довідалася з них про звичаї, традиції, світогляд українського народу» [4, с. 70].

Під час опрацювання тематичного розділу «Малі жанри фольклору та літератури» учні можуть збагатити суб'єктний досвід українськими прислів'ями і приказками національно-патріотичного змісту: «Немає в світі краще рідного краю», «Батьківщина – мати, умій за неї постояти», «Людина без батьківщини – соловей без пісні», «Батьківщина починається з сім'ї» [4, с. 13].

Візуалізації прочитаної легенди про калину як один із традиційних символів української культури допомагає ілюстративний матеріал підручника, що тематично корелює з художнім текстом. Поглиблюють осмислення навчального матеріалу завдання та запитання: «Розглянь картину О. Шупляка «Сон Калини». Який настрій намагався передати художник? Із яким епізодом легенди співвідноситься ця картина? Чому калина стала символом краси, доброти та кохання?» [4, с. 71].

Збагаченню духовного світогляду школярів, вихованню шанобливого ставлення до історії України, формуванню усвідомлення особистістю себе як частини українського народу сприяє методичний апарат навчальної теми, присвяченої вивченню уривку із «Повісті минулих літ» (у переказі В. Близнеця): «Чому Київську Русь вважали однією з найкультурніших держав тогочасної Європи? У чому, на твою думку, полягає важливість для сучасників/сучасниць збереження літописних оповідей про наше минуле? Для чого варто зберігати пам'ять про минуле свого роду і народу?» [4, с. 88].

Мотивуючи п'ятикласників до текстуального вивчення художніх творів тематичного розділу «Україна і я», у рубриці «Читацький путівник» акцентується на важливості формування патріотичних почуттів особистості: «Для кожної людини в світі рідний край – найдорожчий серцю. А за що ти любиш рідну вулицю, своє село чи місто, Україну? Напевно,

немає жодного письменника або письменниці, які б не змалювали у своїх творах Батьківщину, її людей, природу, які б не захоплювалися нею, не турбувалися про неї. Адже рідна земля дорога серцю – як рідна мати. У цьому розділі ти більше довідаєшся про життя і творчість найвидатнішого українця – Тараса Шевченка. Прочитаєш поезію Богдана Лепкого та ознайомишся з творами сучасної поезії, у яких оспіваний український край» [4, с. 108].

Утвердженню високих моральних ідеалів, формуванню активної громадянської позиції учнів сприяє змістове наповнення теми, присвяченої вивченню життя і творчості Т. Шевченка. Так, у процесі вивчення вірша «Учітесь, читайте...» (уривок із послання «І мертвим, і живим...») у рубриці «Поміркуй!» запропоновано особистісно орієнтовані запитання, що спонукають п'ятикласників до глибокого осмислення провідного мотиву поезії та проведення паралелей із сучасністю: «Чому без належної освіти неможливе справжнє національне відродження народу? На твою думку, що таке чуже, а що своє в навчанні? Як поет це радить поєднувати? Як ти розумієш цю пораду? Чому, на переконання Т. Шевченка, не можна зрікатися рідного народу, його традицій, мови? Чи злободенними є ці поетові заповіді сьогодні?» [4, с. 109].

Змістовна художньо-публіцистична оповідь рубрики «Літературознавчий клуб» про сповнене випробувань і боротьби життя Т. Шевченка є передумовою для формування в уяві учнів образу митця як особистості, що й нині залишається найбільшим моральним авторитетом для українського народу. Запитання проблемного характеру спонукають учнів до розуміння духовно-моральних ідеалів поета, формуванню ціннісного ставлення до українського народу, Батьківщини, нації, уміння пояснювати власну громадянську позицію: «Які вчинки Т. Шевченка свідчать про його щире любов до України?» [с. 109]. «Чи можна Тараса Шевченка назвати успішною людиною, переможцем? Свою думку обґрунтуй. Чому цього митця вважають найвидатнішим українцем?» [4, с. 115].

Текстоцентричний принцип як основний у побудові підручника створює можливості для використання текстів, що мають виразний виховний зміст. До роздумів про історичну долю України та готовність заради неї до самопожертви спрямовує п'ятикласників вивчення оповідання З. Мензатюк «Мій тато став зіркою». Методичний апарат включає особистісно орієнтовані запитання для осмисленню тематики твору – прагнення українського народу до свободи, причетності кожної людини до історії рідного народу, важливості збереження пам'яті про найрідніших. Як-от: «Що ти знаєш про Революцію гідності? Чи є серед близьких тобі людей учасники тієї історичної події?» [4, с. 199].

На формування національної самосвідомості учнів орієнтують художні твори, навчальний матеріал і методичний апарат до програмових тематичних розділів підручника української літератури для 6 класу, зокрема такі: «Міфи прадавньої України», «Народні

пісні. Календарно-обрядові пісні», «Ліричні послання Україні» [5]. Наприклад, у процесі вивчення українських народних пісень учням надається для опрацювання навчальний матеріал, із якого вони дізнаються, що «до сьогодні у записах збереглося понад пів мільйона українських народних пісень. Тому й називають Україну співучим краєм, а нашу мову – солов'їною» [5, с. 22]. У рубриці «Літературознавчий клуб» представлено інформацію про традиції святкування Різдва в Україні та схарактеризовано пісні-колядки.

У тематичному розділі «Ліричні послання Україні» запропоновано вивчення Державного Гімну України, що супроводжується цікавою та водночас доступною для сприйняття шестикласниками розповіддю про автора твору – П. Чубинського як патріота та громадянина, про історію створення та утвердження державного гімну, його значущість в сьогодні [5, с. 53-54].

Прикладом формування громадянської компетентності школярів є дослідницькі завдання рубрики «Читай і досліджуй!», запропоновані у процесі вивчення поеми М. Вороного «Євшан-зілля»: «І золота клітка для пташки – неволя», – говорить приказка. Саме в такій золотій клітці опинився син половецького хана та, не задумуючись, змінив її на волю у своєму рідному краї. Проведи невеличке дослідження: добери інші приказки і прислів'я, суголосні з головною думкою поеми «Євшан-зілля». Це будуть короткі влучні повчальні вислови про волю, незалежність, любов до рідного краю. Запиши не лише ті, що тобі вже відомі, а й ті, які тобі скажуть рідні або близькі люди, або ж звернися до інформаційних джерел» [5, с. 72].

Дослідницька робота на уроці вивчення патріотичної лірики Д. Креміня передбачає підготовку добірки творів такої тематики, висловлення вражень про патріотичні твори, виразне їх читання. Водночас акцентується увага учнів на патріотичних віршах і піснях, що з'явилися під час повномасштабної російсько-української війни. Зокрема рекомендується, зісканувати QR-код і ознайомитися з відеопредставленням вірша сучасного поета-воїна П. Вишебаби «Тільки не пиши мені про війну...» [5, с. 81].

На пошанування української мови спрямований навчальний матеріал рубрики «Мовна скарбничка» у процесі вивчення творчості Остапа Вишні: «Заборони української мови, як однієї з ознак самостійності нації, тривали від 1627 року. Тоді за наказом російського царя спалювали церковні книги, надруковані в Україні. Продовжувався лінгвоцид і в XIX ст., як то описано в оповіданні Остапа Вишні. А під час російської агресії на Україну, що розпочалася 24 лютого 2022 року, на тимчасово окупованих територіях загарбники також знищували українські книжки» [5, с. 219].

Вихованню поваги до національних традицій і символів українського народу, а також формуванню умінь проводити мистецькі паралелі в процесі роботи з художнім текстом

сприяє пізнавальна і доступна навчальна інформація про українські культурні надбання (репродукції картин, фото скульптур, архітектурних пам'яток, коротка характеристика художніх полотен і музичних творів тощо), що представлена в рубриці «У колі мистецтв». Наприклад, під час вивчення оповідання М. Коцюбинського «Ялинка» йдеться про відтворення теми українського Різдва та його традицій у творчості багатьох митців. Акцентується увага шестикласників на роботах українських художників, зокрема митця XIX ст. К. Трутовського «Колядки в Україні» та сучасного художника А. Ліпатова «Різдво». Мистецькі паралелі проведено з українським музичним мистецтвом – першою українською оперою-колядкою «Різдвяна ніч», створеною композитором кінця XIX – початку XX ст. М. Лисенком [5, с. 91].

Отже, зміст сучасної шкільної літературної освіти та її навчальне забезпечення для адаптаційного циклу навчання української літератури, як у змістовому, так і в методичному аспектах орієнтовані на організацію читацької діяльності, спрямованої на формування національної свідомості учнів-підлітків, залучення їх до надбань національної літератури й культури, виховання національної гідності й гордості за свою Батьківщину, її історію і традиції.

Література:

1. Наукові основи методики літератури: навч.-методич. посіб.; за ред. Н. Волошиної. Київ : Ленвіт, 2002. 344 с.
2. Пасічник Е. А. методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: навч. пос. для студентів вищих закладів освіти. Київ : Ленвіт, 2000. 384 с.
3. Українська література. 5–6 класи для закл. заг. серед. освіти: модельна навчальна програма /автори: Яценко Т. О. та ін.: Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2021. 64 с.
4. Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Слижук О. А. Українська література: підруч. для 5 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ : ВД «Освіта», 2022. 256 с.
5. Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Слижук О. А. Українська література: підруч. для 6 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ : ВД «Освіта», 2022. 255 с.